

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ДУДНИК Руслана Миколаївна

УДК 340.116(477)

**ГАЛУЗЕВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА:
ПОНЯТТЯ, РІВНІ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат юридичних наук, професор
ЗАВАЛЬНЮК Володимир Васильович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
ректор

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
МАТВЄЄВА Лілія Георгіївна,
Одеський державний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри теорії та історії
держави і права;

кандидат юридичних наук, доцент
КРАВЧУК Микола Володимирович,
Тернопільський національний
економічний університет,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права

Захист відбудеться «23» грудня 2016 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «22» листопада 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла-Тіунова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах формування в Україні громадянського суспільства і будівництва правової держави, що супроводжуються змістовними, структурними і функціональними змінами в національному праві, виникла необхідність наукової оцінки цих процесів і внесення змін в основу будови українського права. Багато дослідників звертали увагу на те, що пануюча концепція системи права, представлена у численних наукових дослідженнях, явно не відповідає сучасним потребам. Уявляється, що питання щодо цієї концепції потребує нових уявлень та підходів з урахуванням правових реалій сучасного суспільства та характеру суттєвих змін, що відбуваються. Передумови щодо виникнення нових галузей українського права пов'язані з фрагментацією, уніфікацією, індивідуалізацією сучасного суспільства, його глобалізацією та інформатизацією.

Актуальності проблемі галузевої диференціації українського права додає те, що останнім десятиліттям відбувається стрімке оновлення усього нормативно-правового масиву, який є найбільш активним фактором розвитку галузей права. Очевидно, що соціальне життя має ускладнення, і, відповідно, система українського права також переживає змістовну трансформацію. У свою чергу, це обумовлює вироблення інших поглядів на розвиток галузей українського права. Необхідним є осмислення змін, що відбулися у галузях українського права з точки зору їх побудови, структури, загальних властивостей. Проблематика критеріїв розподілу права на галузі набуває у цьому аспекті практичного значення. Цілісність права безпосередньо пов'язана з єдністю суспільних відносин, що регулюються правом, і основними галузями права визнаються групи правових норм, що виокремлюються не за давністю їх формування, а саме за «ступенем їх соціальної юридичної цілісності», під якими розуміються предмет і метод правового регулювання. Давність існування основних галузей права свідчить як про традиційність їх сприйняття, так і про стабільність опосередкованих ними суспільних відносин.

Система українського права є не лише відкритою, але й такою, що зазнає активного розвитку. Відкритість системи вітчизняного права передбачає сприйняття усього сучасного та прогресивного з інших правових систем, адаптування прийнятих системою правовстановлень з урахуванням національних особливостей та соціальної необхідності у здійсненні ефективного механізму дії права. Розвиток системи українського права залежить від багатьох факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, однак головним чинником, який прогнозує ті чи інші зміни у системі права, є наукове опрацювання його інституціональної нормативно-ціннісної складової у поєднанні з функціональними ознаками.

Формування сучасної науково обґрунтованої концепції галузей права має велике теоретичне і практичне значення. Воно має сприяти більш глибокому розумінню зв'язку українського права з процесами розвитку суспільства, його можливостями впливати на суспільні процеси, що змінюються, має визначати вихідні положення для вибору оптимальних форм і методів правового регулювання окремих видів суспільних відносин. Галузевий розвиток українського права, пов'язаний з розподілом правових норм за певною системою, визначає ефективність їх впливу на ті чи інші суспільні відносини і допомагає визначити шляхи удосконалення права з метою ефективного регулювання суспільних відносин. Крім того, галузеве розташування правових норм удосконалює законодавчу техніку та ефективність правозастосовної діяльності. Галузева диференціація українського права є важливим напрямком розвитку правової сфери. При цьому диференціація та фрагментація правового регулювання тягнуть за собою утворення усе нових галузевих об'єднань правових норм. Виникнення комплексних галузевих утворень залежить від ступеня розвиненості правової системи, від взаємодії її з іншими нормативними системами суспільства. Комплексний правовий вплив дозволяє більш ефективно та цілеспрямовано вирішувати економічні та соціальні питання.

Останнім часом формуються нові галузі права, які утверджуються в системі українського права як самостійні цілісності. Загальноприйнято, що галуззю права іменується те, що насправді є галуззю законодавства, і навпаки. Серед вчених-правознавців немає єдності з приводу самостійності та визнання комплексних галузей права. Проблематика галузей українського права пов'язана з вивченням системних явищ і має теоретичну і практичну значущість, оскільки вона торкається питань встановлення такого основоположного поняття юриспруденції, як галузь права. Це питання пов'язане також із визначенням зв'язків галузей права між собою. Зазначене визначає актуальність і значущість галузевої характеристики українського права, її підстав та критеріїв у сучасних умовах, а також ієрархії галузей українського права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» та науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011–2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі комплексного і системного аналізу розглянути особливості сучасного етапу розвитку галузей українського права та

визначити основні чинники, що впливають на цей процес, обґрунтувати концепцію розвитку галузей права в сучасних умовах, що відбиває напрямки та тенденції розвитку системи українського права.

Для досягнення мети було поставлено та вирішено такі задачі:

визначити сутнісний зміст поняття «галузь права» та її місце в системі українського права;

надати характеристику властивостей галузі права;

охарактеризувати типологію галузей українського права;

розкрити загальнотеоретичні особливості дослідження становлення та етапів формування нових галузей українського права;

охарактеризувати ієрархію галузей українського права;

визначити тенденції та охарактеризувати особливості становлення комплексних галузей права в системі українського права;

визначити передумови формування галузей українського права з урахуванням уже існуючих;

охарактеризувати та визначити тенденції розвитку системи українського права.

Об'єктом дослідження є система українського права.

Предметом дослідження є галузева диференціація українського права: поняття, рівні та тенденції розвитку.

Методи дослідження. Розробка концепції диференціації українського права зумовила методологічну різноманітність і використання різних підходів та методів дослідження. Методологічну основу дослідження становлять підходи та методи, властиві класичній та некласичній парадигмі юриспруденції. Використано діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, системний, герменевтичний, інституціональний та функціональний методи.

З позицій синергетичного підходу право розглядалось як багатоаспектна, поліджерельна, нерівноважна, відкрита та незавершена соціорегулятивна система, яка перебуває у процесі постійного формування та еволюції відповідно до діючих у суспільстві нелінійних законів та механізмів відбору (р.1). З урахуванням синергетичного підходу до системи права та її галузевої структури завданням юридичної науки є не тільки констатація існування усталених у процесі правової історії людства галузей права та намагання винайти критерії для їхнього розмежування, але й прогнозування та обґрунтування напрямків удосконалення системи права, у тому числі і шляхом створення наукових концепцій нових галузей права на основі пізнання суспільних потреб у їхньому існуванні, формулювання принципів галузей права (п.п. 1.2, 1.4). Системний методологічний підхід застосовано для дослідження системи права та зв'язків між її компонентами (п. 1.2, р. 2). Плюралістичний підхід до поділу системи права на галузі дозволив виокремити критерії галузевого розподілу та комплексні галузі українського права (п.п. 1.2, 2.4).

В основу дисертаційного дослідження покладено діалектичний метод, завдяки якому здійснено аналіз сутності галузі українського права та галузевого розподілу права (р.1). Використання історичного методу дозволило визначити генезис становлення та розвитку окремих галузей українського права (р.р. 2, 3); порівняльно-правовий метод дозволив здійснити порівняльний аналіз сутнісних та змістовних особливостей деяких нових галузей українського права та галузей права у розвинених зарубіжних державах (п.п. 2.1, 3.2, 3.3). Для поглиблення понять «система права» та «галузь права» широко використано системний метод (р. 1). Застосування герменевтичного методу дозволило детальніше дослідити сутнісний зміст категорії «галузь права» (п.п. 1.1, 1.2). В основу дослідження нових галузей українського права покладено використання інституціонального та функціонального методів у їх органічному поєднанні для відокремлення їх норм, інститутів, юридичних джерел у системі українського права (р. 3).

Науково-теоретичну основу дисертації становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних таких учених, як: Д.М. Азмі, С.С. Алексєєв, М.І. Байгін, Ж.Л. Бержель, Н.А. Гущина, М. А. Дамірлі, В.В. Дудченко, В.В. Завальнюк, Д.А. Керімов, М.І. Козюбра, О.Л. Копиленко, М.В. Кравчук, А.В. Малько, Н.Н. Марченко, Л.Г. Матвєєва, Н.І. Матузов, А.В. Міцкевич, В.П. Мозолін, Т.Є. Мураховська, В.С. Нерсєсянц, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомиров, Є.Б. Хохлов, Ю.С. Шемшученко та ін.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, чинне законодавство України та юридичні джерела права окремих правових систем сучасності, які належать до романо-германської та англо-американської правових сімей.

Емпіричну основу дослідження становлять вітчизняна та зарубіжна юридична література, публікації у засобах масової інформації щодо розкриття окремих аспектів предмета дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній юриспруденції монографічним дослідженням поняття, рівнів та тенденцій розвитку галузевої диференціації українського права.

Здійснене дослідження дало змогу отримати важливі результати:

уперше:

розроблено авторський підхід до ієрархізації галузей українського права із застосуванням комплексного критерію, який має прояв у поєднанні моністичного (предметного) підходу до розподілу системи права на галузі з дуалістичним, що має різні варіації та ґрунтується на необхідності пошуку, крім традиційних, та додаткових критеріїв виокремлення самостійних галузей права;

виокремлено та охарактеризовано процес утворення комплексних галузей права як основного напрямку розвитку галузей українського права, що виникають у результаті диференціації, спеціалізації та інтеграції правового регулювання суспільних відносин;

виявлено загальнотеоретичні особливості становлення та етапів формування нових галузей українського права, які складаються із прийняття правових норм, що регулюють нові суспільні відносини або їх новий аспект; об'єднання цих норм в інститути права; утворення комплексних правових інститутів; породження інститутами нових норм права; утворення складного міжгалузевого інституту; породження складним міжгалузовим інститутом права нових норм; становлення та розвиток нової галузі права;

удосконалено перелік передумов формування галузей права, який розширено такими: наявність повторюваних суспільних відносин, які здатні бути об'єктом зовнішнього контролю; соціальна необхідність комплексного регулювання цих відносин; наявність державного інтересу та державної підтримки цих відносин; узагальнення та формування нормативів поведінки у суспільстві;

набули подальшого розвитку:

характеристика властивостей галузі права в частині загальноправових функціональних якостей та ознак права як регулятора суспільних відносин;

основні напрямки формування галузей українського права шляхом виокремлення та переродження, яке може відбуватися на основі нових суспільних відносин або на основі актуалізації існуючих;

перелік факторів, які впливають на типологізацію галузей українського права, до числа яких слід віднести: процеси глобалізації, інтеграції та диференціації, діалектичну зміну сфери правового регулювання, нові підходи до розуміння права.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення дисертації є внеском автора у процес подальшого удосконалення тенденцій галузевого розвитку українського права.

Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використаними у:

науково-дослідній роботі – як основа для розробки теоретико-методологічних положень щодо подальшого розвитку системи українського права;

правотворчій діяльності – у процесі удосконалення розвитку окремих галузей українського права;

юридичній практиці – при використанні конструкцій ієрархізації українського права, усуненні прогалин у національному законодавстві;

навчальному процесі – при складанні навчальних планів і програм з професійної підготовки фахівців, при підготовці та викладанні навчальних

дисциплін із загальнотеоретичної юриспруденції та інших галузевих дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дослідження доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 30–31 січня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться в дисертації, викладено у 8 публікаціях, у тому числі 4 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 публікації у зарубіжному періодичному науковому виданні, 3 тезах до наукових конференцій.

Структура дисертації. Структура дисертації обумовлена метою, предметом і задачами дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять дванадцять підрозділів, висновків (загального та за розділами), списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 209 сторінок, із них основного тексту – 190 сторінок. Список використаних джерел містить 204 найменування і розміщений на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь дослідження теми дисертаційної роботи, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт і предмет, мету та основні задачі дослідження; охарактеризовано використані в роботі методи, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів і розміщено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження, окреслено його структуру.

Перший розділ «Галузева диференціація українського права як предмет загальнотеоретичного дослідження» складається з чотирьох підрозділів і містить теоретико-правову та методологічну характеристику галузевої диференціації українського права.

У **підрозділі 1.1. «Категоріальний статус галузі українського права»** здійснено аналіз проблеми формування і виокремлення галузей права як специфічного компонента правової реальності. Дослідження

галузі права як прояву нормативності сучасного права, її суті, ознак має певний науковий інтерес у теорії права, викликаний підвищенням рівня організації суспільства та якісною зміною українського законодавства, оскільки дослідження «галузі права» як правового феномена, в результаті чого виробилися постулати, які формувалися протягом усієї історії існування самого права, підпорядковувалися закономірностям його розвитку і поступово набували особливостей, що характеризують саме право. Інституційними елементами системи права є галузь права, яка покликана об'єктивувати певну якість права з його кількісними ознаками, та інститут права, який складається з правових норм, що у своїй сукупності і визначають право як нормативне утворення.

Обґрунтовано, що норма будь-якої галузі українського права має такий вигляд ментальних складових пропорцій, який виявляється на рівні правового світогляду, правової психології та правової ідеології та ідентифікуються у певних правових знаннях.

Зазначено, що переосмислення структурної перебудови права, нові підходи до характеристики його галузей можуть бути пояснені шляхом вичленування й обґрунтування як традиційних якісних властивостей галузі (на основі наступності сформованих традицій як принципів права, предмета і методу правового регулювання), так і тих, що сформувалися у ході еволюціонування (проникнення у галузі національного права норм міжнародного права).

У підрозділі 1.2. «Критерії галузевого розподілу системи українського права» розглянуто особливості виокремлення критеріїв. Дослідження наукової літератури щодо критеріїв розподілу системи українського права дало змогу зробити висновок щодо того, що проблема пошуку таких критеріїв ускладнюється різним їх тлумаченням. Одні науковці за предметом та методом правового регулювання намагаються розмежувати галузі права, або розмежувати інші елементи системи права, інші – розкрити будову усієї системи, за цими ж критеріями намагаються також визначити формування нових галузей або виокремити будь-які елементи системи.

Останніми роками популярним критерієм галузевого поділу системи права називають правовий режим. Зазначено, що кожна галузь права функціонує у своєму правовому режимі. У конструюванні правових режимів багатьох галузей права використовуються одні й ті ж правові засоби (дозволи, заборони, зобов'язання, заохочення, рекомендації тощо). Однак кожна галузь права наділена тільки їй притаманним правовим режимом, оскільки комбінація цих засобів у них не повторюється. Різним є поєднання у них стимулів та обмежень. Проте правовий режим не можна розуміти як суто юридичну характеристику галузі, оскільки він має вираження не тільки у галузевому методі правового регулювання, але й насамперед в особливому статусі відносин, що становлять предмет правового регулювання.

У *підрозділі 1.3. «Типологізація галузей українського права»* проаналізовано типологізацію, яка в юриспруденції розглядається як самостійна наукова категорія, значення якої останнім часом значною мірою зросло. Встановлено, що у дослідженні галузі права саме типологія дозволяє: по-перше, визначити кількісні та якісні параметри структурних відокремлень у праві, по-друге, об'єднати різновеликі у своєму історичному і соціальному розвитку правові масиви і на одному етапі їх функціонування пояснити їх ознаки, взаємозв'язки та відмінності; по-третє, застосувати категорії загального, особливого та одиничного в оцінках різноманітних елементів сучасної системи права, підкреслити їх багатоваріантність і багатоаспектність. Типологія галузей права вбачається необхідною передумовою різнобічного диференційованого аналізу усього правового масиву у контексті наступності його історичного розвитку та якісного оновлення.

Визначено, що не слід ототожнювати типологізацію з класифікацією, оскільки типології характерний більш високий рівень абстракції. Типологізація дозволяє встановити декілька рівнів правових утворень, кожен з яких виокремлюється на основі властивих йому типових ознак норм, інститутів і галузей права. До їх числа належать загальні ознаки, типологічні (субстанціональні) ознаки, внутрішньотипові ознаки та специфічні риси.

Розподіл права на типові частини на теперішній час зумовлено його вимогами. У рамках того або іншого типу галузей права відбувається внутрішнє, більш детальне, розчленування на типові галузі та інститути права. Такий поділ став необхідним тому, що традиційні галузі та інститути права виявилися не в змозі вмістити усе різноманіття правових норм. Сучасне право виросло зі старих структуроутворюючих форм. На додаток до них залучаються типи (блоки) галузей права.

У процесі типологізації галузей права можна виокремити традиційні та іноваційні підходи. До традиційних слід зарахувати класичні, усталені, історично сформовані типи галузей права: профілюючі та спеціальні; матеріальні та процесуальні; публічні та приватні.

Підрозділ 1.4. «Підстави виникнення нових галузей українського права» присвячено виявленню загальних особливостей, необхідних для виникнення нових галузей українського права. Наголошено на тому, що питання щодо генезису нової галузі права – це питання щодо процесу виникнення і становлення певної якості у правовій реальності. Межею генезису нової галузі права є оформлення її як самостійної галузі права. Зазначено, що методологічним орієнтиром у розкритті генезису того чи іншого явища є поняття основи, оскільки основа містить ту сторону явища, яка обумовлює інші його сторони, властивості та зв'язки, які становлять сутність явища. Конкретизується поняття основи через близькі йому поняття

причини та умови, що відображають процесуальну сторону реальності. Поняття причини характеризує не стільки саму галузь права, скільки процес її виникнення. Тому головним змістом аналізу передумов є встановлення протиріч, що визначають виникнення нової галузі права. Становлення нової галузі права є результатом синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов. Сформована нова галузь права являє собою систему, яка затребувана юридичною практикою і юриспруденцією.

Механізм утворення нових галузей права доцільно вивчати на прикладі об'єктів, які можуть бути галузями права у стадії формування. Відразу ж звертають на себе увагу «комплексні галузі права». Їх існування як елементів системи права часто заперечувалося на тій підставі, що виокремлення першорядних та другорядних галузей права суперечить принципам побудови системи права. Оскільки усі галузі підсистеми є галузями одного рівня, то й ієрархії серед них бути не може.

У другому розділі **«Ієрархія галузей українського права»**, який складається з чотирьох підрозділів, визначено різні класифікації галузей українського права з виокремленням серед них фундаментальної, основних, профілюючих та комплексних.

У **підрозділі 2.1. «Фундаментальна галузь українського права»** визначено, що загальнотеретичне дослідження галузі права має певний науковий інтерес та відповідне практичне значення, що викликано якісною зміною українського законодавства. Для всіх галузей українського права характерними є структурні особливості, виражені у цілісності цієї спільності норм і здатності взаємодії з іншими галузями. Крім того, юридичну своєрідність галузі права пов'язують з особливостями використовуваного правового режиму, тобто набором стійких прийомів правового регулювання, положенням учасників, підставами виникнення прав та обов'язків, а також принципів, понять та конструкцій, що виражають її специфіку.

З урахуванням особливостей правового режиму та системоутворюючого впливу на формування структури права виокремлюють фундаментальну галузь права, якою є конституційне право. Саме ця галузь права посідає особливе місце і має інтегративний характер, містить у собі загальні основи системи українського права та її принципи.

Актуальним питанням конституційних розробок залишаються межі народного суверенітету та політичної влади. Конституційне регулювання відносин, що пов'язані з охороною прав людини, несе в собі надзвичайно важливий політичний елемент, оскільки вони містять у собі відносини щодо вираження політичних поглядів та переконань громадян. Маються на увазі насамперед такі дві групи політичних прав, як: право участі у політичному житті суспільства та право участі у здійсненні державної влади.

У **підрозділі 2.2. «Основні галузі українського права»** проаналізовано і з'ясовано, що їхньою особливістю є юридична бездоганність, відповідність

правового режиму якісним характеристикам галузі. Саме ці галузі виконують основну роль щодо забезпечення правового регулювання суспільних відносин, а тому є визначальними у національній системі права. Серед основних галузей українського права більшої уваги приділено кримінальному праву, адміністративному праву, цивільному праву, трудовому праву.

Диференціація галузей українського права не являє собою одностайності щодо визначення переліку галузей права, щодо віднесення тих чи інших правових інституційних утворень до самостійних галузей. Не оминають ці дискусії і таке правове явище, як земельне право, яке більшість вчених зараховує до числа основних галузей українського права.

Підставою для галузевої диференціації мають бути суто юридичні критерії. Найбільш вдале поняття, яке охоплює усі юридичні особливості певної галузі права – правовий режим. Правовий режим – це певний порядок правового регулювання. Правовий режим об'єкта означає не що інше, як словесне позначення порядку регулювання, що має вираження в характерові та обсязі прав стосовно об'єкта. Чинним законодавством передбачено значні особливості виникнення, реалізації, припинення та захисту прав на землю, а також особливі гарантії цих прав. Це свідчить про існування специфічного правового режиму, що, у свою чергу, дає змогу говорити про існування як основної галузі українського права – галузі земельного права.

У *підрозділі 2.3. «Профілюючі галузі українського права»* здійснено аналіз групи галузей українського права, що поширюють свій регулятивний вплив на певні сфери соціального буття з використанням лише їм притаманного правового режиму.

Зазначено, що перелік таких галузей права не є постійним через розвиток права, його динамічний характер, зумовлений цивілізаційними процесами. Нині до профілюючих галузей права зараховують галузі сімейного, митного права, кримінально-виконавчого права тощо.

На теперешній час розвиток суспільних відносин поставив завдання: знайти баланс між публічним і приватним інтересами. Вирішення цієї проблеми забезпечить стабільний правовий розвиток, уявлення про роль категорії інтересу в розмежуванні приватного і публічного права, що є особливо важливим для з'ясування питання щодо колізії приватного і публічного інтересів.

Галузь права як нормативне явище зазвичай має багаторівневу структуру. У більшості галузей виокремлюють загальну та особливу частини. У загальній частині формуються нормативні приписи, які є основоположними для конкретних норм галузі, іншими словами такі, що обслуговують їх та поширюють свою дію, як правило, на все коло відносин, які регулюються даною галуззю. Норми загальної частини розвиваються і

конкретизуються в інститутах та окремих положеннях особливої частини. Саме така структура дозволяє компактно викласти нормативний матеріал, виключити повторення, спростити тлумачення і застосування правових норм.

Підрозділ 2.4. «Комплексні галузі українського права» присвячено характеристиці комплексних галузей українського права, специфікою яких є багатоаспектність суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання галузі права. Вжиття термінологічного словосполучення «комплексна галузь права» є можливим у розумінні її як стану відповідних інститутів або підгалузей на шляху їх формування як галузі права. Серед комплексних галузей права слід виокремити ті, що є загальноновизнаними (інформаційне, екологічне), та такі, щодо автономності яких точаться дискусії (медичне, спортивне тощо).

Критичні зауваження з приводу галузевої конструкції права є цілком слушними хоча б тому, що на практиці досить важко визначити чіткі межі між різними сферами правової дійсності. Проте, незважаючи на постійне ускладнення суспільних відносин і, як наслідок, збільшення кількості галузей права, варто розуміти, що надмірне їх подрібнення незворотно призводить до поглиблення дискусійності сфери юриспруденції.

Зроблено висновок, що можна вважати перспективною розробку плюралістичного підходу до поділу системи права на галузі, який містить у собі цілий комплекс різноманітних критеріїв (предмет, метод, правовий режим тощо); його цілком обґрунтовано можна використовувати для відокремлення комплексних галузей права. Застосування плюралістичного підходу дозволяє виокремити комплексні галузі українського права, щодо яких у вітчизняній науковій літературі існує три точки зору: одні автори визнають комплексні галузі права, другі – рішуче заперечують їх існування, а треті – припускають наявність лише комплексних інститутів.

Обґрунтовано думку щодо того, що питання про комплексні галузі права залишається предметом дискусій та відображає формування комплексних галузей права як їх практична потреба. Сам факт виникнення і продовження дискусії щодо можливості визнання комплексних галузей права свідчить про наявність самого предмета дискусії про потребу введення терміна «комплексні галузі» українського права.

Третій розділ «Нові галузі українського права як відображення процесів, які відбуваються у сучасному суспільстві» складається з чотирьох підрозділів, в яких розглянуто передумови виникнення нових галузей українського права.

У підрозділі 3.1. «Військове право: особливості становлення та розвитку» охарактеризовано процес теоретичних засад формування військового права як нової галузі. Зроблено акцент на тому, що поява нових галузей права пов'язана, перш за все, з розширенням кола об'єктів правового

регулювання. Таке розширення обумовлене наявністю публічного інтересу й обумовлює появу нормативних актів, що регулюють такі відносини.

Зміст аналізу передумов виникнення галузі військового права базується на розумінні цього процесу як результату синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов.

Зазначено, що розуміння військового права як правової категорії не позбавлено певної складності, якої закладено в результатах пізнання системи права та її компонентів. Тому дослідження військового права починається з визначення його місця в національній системі права. При визначенні військового права однією з ланок у складних взаємозв'язках системи права, зосереджено увагу на науковому обґрунтуванні самої можливості зараховувати військове право до елементів цієї системи у тій чи іншій якості. Вирішенню цієї проблеми сприяє вибір методологічних підходів, прийомів дослідження, наукова бездоганність яких не викликала б сумнівів і повністю відповідала б традиціям українського права, а також нових досягнень вітчизняної юриспруденції в епоху постмодерну.

Доктринальне освоєння галузі військового права в Україні має безпосередній вихід на національну систему права, основи конституціоналізму, на систему національної безпеки держави. Усі ці питання особливо актуалізуються у зв'язку з реформуванням Збройних Сил та необхідністю реального забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, членів їх сімей.

Сутнісні характеристики військового права мають прояв, насамперед, в інституційному комплексі правових норм, які регулюють складні відносини, що виникають у військовій сфері.

Розвиток галузі військового права відбувається у напрямку внутрішньогалузевого інституційного відокремлення підгалузей, інститутів; доктринального освоєння військово-правової матерії; проведення системних наукових розробок; створення умов для формування військового права як науки. Доктрина військового права, таким чином, формується шляхом поєднання теоретичних опрацювань нормативної основи цієї комплексної галузі права з практикою реалізації військово-правових норм, що обумовлює формування науки військового права та навчальної дисципліни військового права.

У *підрозділі 3.2. «Міграційне право в системі українського права»* здійснено аналіз думки стосовно того, що тривалий час вважалося, що міграційні суспільні відносини регулюються нормами низки інших галузей права України – конституційного, адміністративного, кримінального тощо. Так, інститут правового статусу іноземців та осіб без громадянства, інститут притулку традиційно належали лише до інститутів конституційного права; інститут свободи пересування, інститут вільного вибору місця проживання – до адміністративного та житлового права; інститут екстрадиції – до кримінального права. Нині зазначені інститути

набули додаткової якості змішаного інституту, що утворився на стикові суміжних галузей права, тобто вони стали міжгалузевими, комплексними інститутами. Щодо міграційного права, то міграційними інститутами вони стали завдяки присутності міграційних процесів фізичних осіб. Загальним є те, що міграційні правові норми у сукупності регулюють міграційні процеси, пов'язані з переміщенням фізичних осіб, що становить предмет міграційного права як самостійної галузі права.

Сучасні міграційні тенденції у контексті участі України в європейському та світовому міграційному просторі розглянуто як один із важливих чинників формування національної політики, приведення її у відповідність до європейських стандартів з урахуванням демографічної ситуації та істотних змін у системі міжнародних відносин, що зумовлені глобалізацією. Головним напрямом внутрішньої міграції політики у цій концепції є забезпечення свободи територіального пересування населення та оптимізація міжрегіонального перерозподілу трудових ресурсів.

Актуалізація становлення міграційного права в Україні пов'язана також із зростанням інтеграційних процесів між державами, а також трансформацій соціально-політичного та економічного буття суспільства, іноді негативного спрямування.

У *підрозділі 3.3. «Ювенальне право та його специфіка»* розглянуто особливості формування ювенального права як нової галузі українського права. Відмежування цієї галузі права від інших галузей має певні складності, пов'язані з недостатньо чіткими межами правового регулювання. Однак внесення ясності у це питання видається актуальним.

Відносини за участю дітей на теперішній час регулюються конституційним, цивільним, сімейним, цивільно-процесуальним, трудовим, адміністративним, кримінальним, кримінально-процесуальним законодавством. У цьому сенсі галузь ювенального права є вторинним правовим утворенням на стикові галузей конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального права України.

Предметом науки ювенального права так само, як і предметом правового регулювання відносин за участю неповнолітніх, є вся сукупність реально існуючих суспільних відносин, в яких, як мінімум, один із суб'єктів є неповнолітнім.

Передумовою формування ювенального права стали ті разючі перетворення, які у процесі розвитку людства випробував статус дитини: від правового режиму речі – приналежності сім'ї, точніше, її глави – батька – до статусу автономного суб'єкта права. Забезпечення належних умов виживання, розвитку та соціалізації підростаючого покоління стало одним із пріоритетних завдань світової спільноти, виконання якого передбачено низкою загальнообов'язкових універсальних і регіональних європейських гуманітарних стандартів. Захист дитинства стає на теперішній час фактором

сталого розвитку, тобто такого політико-правового, соціально-економічного та екологічного розвитку, який забезпечував би рівність прав нинішнього і майбутнього поколінь у доступі до всіх благ природи та цивілізації.

У *підрозділі 3.4. «Енергетичне право в системі українського права»* визначено, що на теперішній час енергетичному праву як у теоретичному, так і в практичному сенсі не приділено належної уваги. Причина цього полягає в недооцінюванні ролі енергетичного права. Певним «гальмом» у розвитку енергетичного права є також триваючі у науковому середовищі суперечки щодо його сутності та необхідності виокремлення як самостійної галузі права.

Інституціоналізація енергетичного права, яка обумовлена єдністю завдань і цілей правового регулювання, має містити в собі взаємозв'язок інституту права, норми, підгалузі і галузі права. Ці елементи правової системи організовуються за ознаками переважання предмета регулювання права. Але в науці не сформувалося загального підходу до усвідомлення предмета енергетичного права.

Енергетичне право як комплексна галузь, яка об'єднує у предметну сферу велику кількість груп відносин, що існують у галузі енергетики, тісно взаємодіє з основними та профілюючими галузями права, і насамперед з адміністративним і цивільним правом.

Норми, що властиві енергетичному праву, управляють специфічними групами відносин у галузі енергетики, які формують окремий предмет регулювання, що тісно взаємопов'язаний з іншими галузями права. Це стосується і цивільно-правового аспекта суспільних відносин, які стосуються енергетичних ресурсів у вигляді товару, і адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі енергетики.

Накопичення теоретичних та емпіричних знань, виникнення додаткових нормативно-правових актів у сфері енергетики постійно будуть впливати на зміст і структуру енергетичного права і на його місце в системі українського права.

ВИСНОВКИ

У дисертації поставлено та вирішено актуальну наукову задачу – на загальнотеоретичному рівні досліджено галузеву диференціацію українського права. Результатом здійсненого дослідження є такі теоретичні та практичні **Висновки**:

1. Встановлено, що новий етап формування вітчизняної правової системи, поштовхом до якого стали відомі політичні зміни в українській державі, спричинив необхідність переосмислення і перебудови системи українського права та появи нових галузей та джерел права. Зазначено, що плюралістичний підхід до галузевого поділу системи права є найбільш сучасним, має різні варіації та ґрунтується на необхідності пошуку, крім

традиційних ще й додаткових критеріїв виокремлення самостійних галузей права.

2. Зазначено, що будь-яка галузь права являє собою об'єднану єдиними принципами та функціями цілісність правових норм, які з використанням властивих їм юридичних способів і засобів регулюють певну широку сферу (галузь) однорідних суспільних відносин. Виокремлено такі блоки ознак галузі права, що розкривають найбільш суттєві її риси: а) загальні системні ознаки – функціональність і субстанціональність, які характеризують галузь права як самостійний елемент системи права; б) матеріальні ознаки, пов'язані з предметом регулювання різних галузей права; в) юридичні ознаки, які розкривають специфіку, принципи та джерела нормативно-правового впливу на предмет галузі права, характеризуючи метод правового регулювання.

3. Визначено типологізацію галузей права як послідовний науково обґрунтований процес розчленування загального правового масиву, складових його норм – елементарних частинок на різні структурні утворення – елементи системи права, вироблений за сукупністю типових ознак та якостей. Доведено, що типологізацію не слід ототожнювати з класифікацією, оскільки «типології характерний більш високий рівень абстракції». Типологізація дозволяє встановити декілька рівнів правових утворень, кожен з яких відокремлюється на основі властивих йому типових ознак норм, інститутів та галузей права. До їх числа належать загальні ознаки, типологічні (субстанціональні) ознаки, внутрішньотипові ознаки та специфічні риси. У процесі типологізації галузей права виокремлено традиційні та іновачійні підходи. До традиційних належать класичні, усталені, історично сформовані типи галузей права: профілюючі та спеціальні; інтегруючі та предметні; матеріальні та процесуальні; публічні та приватні. Встановлено, що процеси еволюціонування права створюють основу для визначення іновачійних підходів, суть яких полягає у тому, що з'явилися завершені правові утворення, які відокремилися за новими підставами та функціонують у самостійному режимові реалізації.

4. Особливого значення набуває проблема вибору критеріїв, які слід вважати вирішальними для поділу права на галузі. Зазначено, що окрім предмета та метода правового регулювання, необхідно також виокремити правовий режим, який є тим феноменом, що формує систему права та визначає у її складі певні утворення із системними ознаками – галузі, підгалузі, інститути, субінститути. Визначено, що для правового режиму галузі права характерною є особлива цілісна система регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами регулювання, особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх реалізації, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на дану сукупність правових норм.

5. Зазначено, що окрім загальних, субстанціональних та індивідуальних ознак галузі права як нормативного утворення, виокремлено ще й: предметні, які включають предмет і об'єкт, та такі, що виражають об'єктивну детермінованість галузі та якісну визначеність тієї сфери суспільних відносин, які вона регламентує своїми нормами та принципами; юридичні (метод, принципи і механізм регулювання), які характеризують галузь як нормативне утворення в системі права; структурні (юридична цілісність складових її норм, її здатність до взаємодії з іншими галузями), що розкривають своєрідність галузі права як функціонального елемента системи, що відрізняється від інших нормативних утворень і підсистем більшою автономністю і соціальною цінністю.

6. Проблема формування, виокремлення та ієрархізації галузей права залишається актуальною. Доведено необхідність наукового обґрунтування галузевої диференціації права для відокремлення у тій чи іншій сукупності правових норм у рамках їх галузевої приналежності. Встановлення та обґрунтування якісних властивостей, ознак галузі права дозволяє не тільки глибше зрозуміти сутність і різноманіття досліджуваного явища, але й показати взаємозв'язок частини і цілого, норми права і галузі права, взаємозв'язок галузей права між собою, їх цілісність та ієрархічність.

7. Становлення нової галузі права являє собою результат синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов. Головним змістом аналізу передумов є встановлення протиріч, що визначають виникнення нової галузі права. Сформована нова галузь права являє собою цілісність, яка затребувана юридичною практикою і наукою. Встановлено, що традиційних ознак галузі права недостатньо для виокремлення нової галузі права, оскільки вони мають обмежений характер.

8. Зазначено, що розподіл галузей права ґрунтується на використанні інституційної та функціональної характеристики права, яке пов'язано з правовим режимом як формуючою основою системи права. У сучасних умовах процес виникнення нових галузей права відбувається на рівні комплексних галузей права, оскільки фундаментальні, основні та профілюючі галузі уже сформовано. Основною рисою комплексних галузей права є входження до предмета їх регулювання кола суспільних відносин, що виокремились із різних галузей права, проте мають свою специфіку, що зумовлює їх автономність. Виокремлено такі особливості комплексних галузей права: галузь регулює різноманітні відносини; складається із норм різних галузей права; у комплексній галузі права використовуються різні методи правового регулювання. Обґрунтовано думку про те, що правове життя сучасної України підтверджує необхідність виокремлення в системі права комплексних галузей, оскільки сучасна практика переконливо свідчить про те, що крім галузей права, які упорядковують однорідні суспільні відносини, реально існує регламентація комплексних, різноманітних соціальних відносин у відповідних життєво-важливих сферах,

що потребують правового регулювання. Саме правове регулювання різноманітних відносин – освітніх, екологічних, житлових, банківських, інвестиційних, морських, повітряних, космічних та інших – спричинило формування комплексних галузей українського права.

9. Встановлено, що такі галузі права, як військове, міграційне, ювенальне, гендерне, енергетичне разом із названими критеріями мають: власний предмет правового регулювання; власний набір методів правового регулювання; свій комплекс нормативно-правових актів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Дудник Р.М. Проблема розуміння ознак та принципів галузі українського права / Р.М. Дудник // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2014. – Вип. 74. – С. 61–67.

2. Дудник Р.М. До проблеми виокремлення системоутворюючих чинників, що впливають на процес формування нових галузей українського права / Р.М. Дудник // Право і суспільство. – 2015. – № 4, ч. 4. – С. 8–12.

3. Дудник Р.М. Співвідношення галузі права та галузі законодавства / Р.М. Дудник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право; гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Гельветика, 2015. – Т. 1. – Вип. 32. – С. 11–16.

4. Дудник Р.М. Проблема розуміння ознак та принципів галузі українського права / Р.М. Дудник // Legea si viata. – 2015. – № 6–2. – С. 33–36.

5. Дудник Р.М. Ознаки галузей українського права / Р.М. Дудник // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. – 2016. – Т. 1. – Вип. 2. – С. 29–32.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Дудник Р.М. Співвідношення галузі права та галузі законодавства / Р.М. Дудник // Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у ХХІ ст. : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.; за заг. ред. Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – С. 11–14.

7. Дудник Р.М. Підстави виникнення нових галузей українського права / Р.М. Дудник // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – О. : Юрид. л-ра, 2015. – С. 153–155.

8. Дудник Р.М. Теоретико-правовий аспект типологізації галузей українського права / Р.М. Дудник // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – О. : Юрид. л-ра, 2016. – С. 646–649.

АНОТАЦІЯ

Дудник Р.М. Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2016.

Дисертацію присвячено загальнотеоретичному дослідженню галузевої диференціації українського права. Розглянуто проблеми формування і виокремлення галузей права як специфічного компоненту правової реальності. Досліджено типологізацію галузей права як послідовний науково обґрунтований процес розчленування загального правового масиву. Здійснено аналіз фундаментальної, основних, профілюючих та комплексних галузей українського права, а також досліджено нові галузі українського права. Зазначено, що особливого значення набуває проблема вибору критеріїв, які слід вважати вирішальними для поділу права на галузі. Щодо пошуку цих критеріїв, то серед науковців загальновизнаними вважаються предмет і метод правового регулювання. Окрім предмета і метода правового регулювання, необхідно також виокремити правовий режим, який є тим феноменом, що формує систему права та визначає у її складі певні утворення із системними ознаками – галузі, підгалузі, інститути, субінститути.

Правовий режим галузі права складається з великої групи однорідних суспільних відносин, які становлять окрему, відносно самостійну сферу суспільного життя (предмет галузі права). Для правового режиму галузі права характерною є особлива цілісна система регулятивного впливу, яка характеризується специфічними прийомами регулювання, особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх реалізації, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на цю сукупність норм (метод правового режиму).

Ключові слова: галузева диференціація, галузь права, типологізація галузей права, українське право, правовий режим, нові галузі українського права.

АННОТАЦИЯ

Дудник Р.Н. Отраслевая дифференциация украинского права: понятие, уровни и тенденции развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права;

история политических и правовых учений. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2016.

Диссертация является общетеоретическим исследованием отраслевой дифференциации украинского права с выделением особенностей формирования новых отраслей украинского права.

Стремительное обновление всего нормативно-правового массива, который выступает наиболее активным фактором развития отраслей права, является актуальной проблемой и требует поиска и использования новой парадигмы, то есть системы теоретических и методологических установок, взятых в качестве образца для решения научных задач. Система украинского права переживает содержательную трансформацию, что, в свою очередь, обуславливает разработку иных взглядов на развитие отраслей отечественного права.

Проанализированы проблемы формирования и выделения отраслей права как специфического компонента правовой реальности. Выделена типологизация отраслей права как последовательный научно обоснованный процесс расчленения общего правового массива. Осуществлён анализ фундаментальной, основных, профилирующих и комплексных отраслей украинского права, а также исследованы новые отрасли украинского права.

Отмечено, что особое значение приобретает проблема поиска критериев, которые следует считать решающими для деления права на отрасли. Общепризнанными критериями считаются предмет и метод правового регулирования. Однако, кроме предмета и метода правового регулирования, критерием необходимо считать правовой режим, который является феноменом, формирующим систему права и определяет в её составе соответствующие образования с системными признаками – отрасли, подотрасли, институты, субинституты.

Правовой режим отрасли права связан с однородными общественными отношениями, которые составляют отдельную, относительно самостоятельную сферу общественной жизни. Для правового режима отрасли права характерна особая целостная система регулятивного воздействия, которая характеризуется специфическими приёмами регулирования, особым порядком возникновения и формирования содержания прав и обязанностей, их реализации, спецификой санкций, способов их реализации, а также действием единых принципов, общих положений, которые распространяются на эту совокупность правовых норм.

Проанализирован процесс возникновения и становления новых отраслей современного украинского права как определённого качества в правовой реальности. Чертой генезиса новой отрасли права является оформление её как самостоятельной отрасли права. Методологическим ориентиром в раскрытии генезиса того или иного явления служит понятие

основы, потому что основа содержит ту сторону данного явления, которое обуславливает другие его стороны, свойства и связи, которые составляют сущность явления. Конкретизируется понятие основы через близкие ему понятия причины и условия, отражающие процессуальную сторону реальности. Понятие причины характеризует не столько саму отрасль права, сколько процесс её возникновения.

Ключевые слова: отраслевая дифференциация, отрасль права, типологизация отраслей права, украинское право, правовой режим, новые отрасли украинского права.

SUMMARY

Dudnik R.M. Branches of law differentiation of the Ukrainian law: concept, levels and development trends. – Manuscript.

The thesis stands for a Candidate's degree in Law, speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2016.

The author carries out general theoretical research of the branches of law differentiation of the Ukrainian law. The problems of formation and allocation of the branches of law as a specific component of the legal reality are considered in the thesis. The author studies typology of branches of law as a consistent science-based process of partition of a common legal array. Fundamental, basic, profiling and complex branches of Ukrainian law, as well as new branches of Ukrainian law are analyzed in the thesis. It was noted that the problem of the criteria selection, which should be regarded as decisive for the division of law into branches is particularly important. The subject and method of legal regulation are generally accepted as main criteria among scientists. In addition to the subject and method of legal regulation, we must also distinguish the legal regime, which is the phenomenon that forms the legal system. Legal regime also determines certain formations with system features in the legal system composition – branches, sub-branches, institutions, sub-institutions.

Legal regime of the branch of law is made up of a large group of homogeneous social relations, which constitute a separate, relatively independent sphere of public life (subject of the branch of law). Legal regime of the branch of law is characterized by a special integrated system of regulatory impact, which is characterized by specific methods of regulation, special procedure for the emergence and formation of the content of the rights and duties, their implementation, specifics of the sanctions and methods of their implementation, as well as the effect of common principles, common provisions that apply to this set of rules (legal regime method).

Keywords: branches of law differentiation, branch of law, typology of branches of law, Ukrainian law, legal regime, new branches of Ukrainian law.